

DERSİM SOYKIRIMININ KRONOLOJİSİ

SEYFİ CENGİZ

(Kaynak: Dersim ve Zaza Tarihi: Sözlü Gelenek ve Tarihsel Gerçek, 2003)

1937-1938 OLAYLARININ KRONOLOJİSİ

1937-38 Dersim direnişi Kemalist devletin Dersim’i işgal ve dağıtma girişimine karşı bir savunma savaşı olarak patlak verdi.

Direnişe öngelen 1928, 29 ve 31 yıllarında Dersimliler’den birkaç kez silahlarını teslim etmeleri ve başta Alişer olmak üzere Dersim’e sığınmış Koçkiri savaşılarını iade etmeleri istenir. Bu ısrarlı tehditler ve saldırı hazırlıkları karşısında 1932’de Dersim’de bir kıpırdanma görülür. Karakollar ve nahiye merkezleri basılır.

25 Aralık 1935’te Tunceli Kanunu çıkarılır. Bu kanunla birlikte Dersim’in adı Tunceli olarak değiştirilir. Hemen sonra daha önce Birinci Genel Müfettişlik kapsamında bulunan Elazığ, Tunceli, Erzincan ve Bingöl’ü içeren Elazığ merkezli Dördüncü Genel Valilik kurulur (6 Ocak 1936). Bu genel valiliğin başına Dersim Valisi ve Kumandanı sıfatıyla Abdullah Alpdoğan atanır. Elazığ’da İstiklal Mahkemesi adı verilen bir askeri mahkeme kurulur. Bu mahkeme özel olarak Dersim için teşkil edilir. Tunceli Kanunu’nun geçerlik alanı sadece Dördüncü Genel Valilik kapsamına giren illerle sınırlı kalmaz. Sivas, Malatya, Erzurum ve Gümüşhane illeri de bu kanunun geçerlik alanına dahil edilirler. Böylece Tunceli Kanunu merkezi Dersim olmak üzere Kızılbaşlarla yerleşik tüm sahayı kapsamına alır. Dersim, bu kanunla “Yasak Bölge“ ilan edilir. Ülkeye giriş çıkışlar özel izne tabi tutulur.

Alpdoğan, 1936’da Dersim’in Amutka, Pulur, Karaoğlan, Sin, Haydaran, Danzig ve Burnak gibi stratejik merkezlerinde askeri kışlalar ve karakollar inşaa ettirmeye başlar. Bu merkezlerden biri de eskiden Mazgirt’e bağlı olan Mamikan (Mameki) köyüdür. Bu köy adı Tunceli olarak değiştirilen Dersim’in yönetim merkezi olarak seçilir.

Demenan aşireti ile bazı Nazımiye aşiretleri kendi bölgelerinde yapımı başlatılan karakollara baskınlar düzenlemeye başlarlar. Çatışma böyle başlar (1936).

Seyit Rıza, askeri vali Alpdoğan’dan tekrar tekrar Tunceli Kanunu’nun iptalini (olağanüstü rejimin lağvını) ve Dersim’in ulusal haklarının tanınmasını talep eder.

Alpdoğan’ın buna yanıtı işgalci orduları Dersim’e sürmek olur. Diyarbakır’dan kalkan uçaklar Dersim’e bomba yağdırır. Çatışmalar her tarafa yayılır. Kışın gelmesiyle zorunlu olarak kesilen çatışmalar 1937’de tekrar başlar.

Kemalist devletin Dersim’e dönük bir stratejisi ve programı vardı. Amacı Dersim’i kesin şekilde ilhak etmek ve insansızlaştırmaktı. Hazırlıklar çok yönlüydü ve Musul ve Hatay gibi sorunlar nedeniyle bir-iki kez ertelenmek zorunda kalınan Dersim hareketi ancak 1937 yılında başlayabildi.

Kemalist rejimin direnişe öngelen ve bir plana göre yürütülen bu hazırlık süreci gözardı edilirse Dersim direnişinin gerçek nedenleri anlaşılabilir.

İki yıla yayılan bu direnişi işgale öngelen hazırlık evresi dışta tutulursa Türk askeri hareketinin evrimine bağlı olarak üç aşamaya ayırarak irdelemek gerekir.

İŞGAL SÜRECİ

Kahmut köprüsünün yakıldığı 20/22 Mart 1937'den Seyit Rıza ve arkadaşlarının idam edildiği 15 Kasım 1937'ye kadarki süredir. Bu süreç kendi içinde 20/22 Mart-19 Mayıs, 19 Mayıs-26/28 Ağustos, 26/28 Ağustos-5/15 Eylül ve 15 Ekim-15 Kasım şeklinde bölünebilir. Dersim aşiretleri direnme yanlıları, tarafsızlar ve devletle işbirliği yapanlar (milislik yapanlar) olmak üzere üçe bölünmüştür. Bava, Alişer ve Sahan suikastleri ile Seyit Rıza'nın idamı bu zaman dilimindeki dönemeçlerdir. Seyit Rıza'nın oğlu Bava'nın öldürülmesini (Mart sonudur) takiben yedi kadar aşiret kendi aralarında bir ittifak oluşturup topluca direniş kararı alırlar. Ama bu aşiretlerin sadece birkaçı (Bahtiyar, Yukarı Abbas, Demenan ve Haydaran) bu karara sonuna kadar bağlı kalır. Alınan karara göre her aşiret kendi bölgesini savunacaktır. Yusufanlılar'ın yeminlerini bozarak bu kararı uygulamayışları Türk ordusunun 19 Mayıs günü Kırmızı Dağ hattına dek ilerlemesine yolaçar. Bu ani ve beklenmedik durum direnişin kaderi üzerinde büyük rol oynar. Sivil halk kitlesel halde Kutu ve Kalan derelerine sığınır. Alişer'in öldürüldüğü 9 Temmuz'dan sonra asker hemen her dağın zirvesini ve her vadiyi işgal eder. Bu tarihten Sahan'ın öldürüldüğü 28 Ağustos'a kadar geçen sürede sığınaklarda sivil halktan binlerce kişi katledilir. 28 Ağustos günü Sahan'ın öldürülmesi (Bahtiyar direnişinin kırılması), 1937 direnişinin sonunu işaretler. Tarafsız aşiretler arasına çekilerek onları direnişe çağırın Seyit Rıza sonuç alamaz. Sonraki gelişmeler konusunda farklı versiyonlar mevcut. Ya teslim olmak ya da görüşmeler yapın üzere gittiği Erzincan'da yakalanıp diğeri tutukluların bulunduğu Elazığ'a götürülür (5/15 Eylül). 15 Ekim-15 Kasım arası yargılamalar ve idamlar tarafından belirlenir.

SOYKIRIM SÜRECİ

11/12 Haziran 1938'den 10 Ağustos 1938'e kadardır. 1938 yılı olayları "yasak bölgeler" olarak ilan edilen İç Dersim'in neredeyse tümü (Kutudere-Kırmızı Dağ-Sin ve Halvori kuzeyindeki Haçılı Dere hattından Mercan Dağları eteklerindeki Karacakale'ye kadarki bölge) ile Koçan aşiretlerinin bölgesini (Ali Boğazı ve çevresi) boşaltma girişiminin yapıldığı 11/12 Haziran'da başlar. Bu durum 1937 direnişine katılmamış olan adı geçen iki bölgede yerleşik Kör Abbas, Bal, Keçel ve Koçan gibi aşiretlerin çetin bir direnişine yolaçar. Bu direnişler özellikle 22 Haziran'dan itibaren toplu kırımlar yoluyla bastırılır. Bu peryodun (1938 yılının) en önemli olayı adını Dersim'in Laçın aşiretinden alan ünlü Laç Deresi'nde cereyan eder. Laç Deresi'ndeki çarpışmaların en şiddetlisi ise 19-24 Temmuz arasına rastlar.

SÜRGÜN SÜRECİ

10 Ağustos 1938'den 31 Ağustos 1938'e kadardır. Bu aralıkta boşaltılmış bulunan bölge halkı ile diğeri bölgelerden ayıklanıp toplananlar Batı Anadolu'ya önceden saptanmış yerlere nakledilir.

İki yıla yayılan süreç içinde bazı anlar ayıklanabilir.

1937 yılının kırım zamanı özellikle Alişer'in öldürüldüğü 9 Temmuz ile Sahan'ın öldürüldüğü 28 Ağustos arasına rastlar. Bu aralıktaki en kanlı olaylar 17-18 Ağustos

günlerinde Bahtiyar bölgesindeki çarpışmalarda yaşanır. Seyit Rıza'nın pek çok yakını da bu çarpışmada yaşamını yitirir.

1938 yılının kırım zamanı ise 22-28 Haziran arasında (boşaltılmak istenen Kalan bölgesinde Baltalı-kürekli muharebe), 19-24 Temmuz arasında (Laç Deresi'nde) ve 15 Ağustos'ta (Xeç baskını ve Xeç-Zımek toplu kırımı) yer alır.

Katliamın zirvesi 1938 yılının işaret ettiğimiz periyodlarıdır.

Ama 1937'deki 17-18 Ağustos tarihi de kritik bir tarihtir.

Sonuç olarak, Dersim soykırımını anmak için bir tarih önermek gerekirse akla ilk gelenler 22-28 Haziran, 19-24 Temmuz ve 15 veya 17-18 Ağustos tarihleri olmaktadır.

1920'lerin sonları ve 30'lu yılların başlarına ilişkin raporlar, 1937-38 soykırımına öngelen dönemde Dersim'in işgalini tamamlamak ve ülkeyi insansızlaştırmak amacıyla TC devletinin yapmakta olduğu çok yönlü hazırlığın ayrıntılı bir resmini verirler. Dersim aşiretleri, herbirinin sayı ve silah gücü, karşılıklı ilişkileri ve çelişkileri konusunda ayrıntılı bilgilerin yer aldığı Jandarma Umum Kumandanlığı'nın Dersim adlı kitabı da bu hazırlığın bir parçasıdır. Bu kitap kaynak olarak MAH Raporu ve Birinci Umumi Müfettişlik (1927/8-35) raporlarına dayanıyor.

MAH (Milli Amele Hizmeti), 1927'de kurulmuş Türk istihbarat teşkilatıdır. 1965 yılında adı MİT olarak değiştirilmiştir.

Jandarma Umum Kumandanlığı'nın Dersim adlı kitabında dönemin İç İşleri Bakanı Şükrü Kaya'nın Başbakanlığa verdiği 18. 11. 1931 tarihli raporunun Ek bölümü Lahika başlığı altında olduğu gibi verilmektedir. Bu Ek, daha o tarihte (1931), hazırlığı yapılan saldırının başarısını takiben Dersim'de kimlerin nerelere sürgün ve iskan edileceğine ilişkin olarak Başbakanlığa sunulmuş bir plandır.

Burada yaklaşık doksan aşiretten 347 önde gelen ailenin (3470 kişi) Batı'ya ve Trakya'ya sürgünü, bunlardan 72 ailenin Tekirdağ'a, 38 ailenin Edirne'ye, 56 ailenin Kırklareli'ne, 65 ailenin Balıkesir'e, 73 ailenin Manisa'ya ve 34 ailenin de İzmir'e iskanı öneriliyor. Nakliye masrafı ve güzargahı bile saptanmış (Bk. JUK'un Dersim kitabı, s. 83-121, 1932).

1938 katliamı Kemalist yönetim tarafından, başta Mustafa Kemal olmak üzere Türk devletinin kurucuları tarafından önceden planlanıp gerçekleştirildi.

Bu kırımın önceden planlanan bilinçli bir stratejinin sonucu olduğunun kanıtları 19. yüzyıl sonlarından beri hazırlanan Dersim Raporları'nda, Türk istihbarat teşkilatı MAH'ın ve askeri müfettişliklerin raporlarında, İçişleri Bakanı Şükrü Kaya'nın raporunda, Jandarma Umum Kumandanlığı'nın Dersim adlı yayınında, Meclis konuşmaları ve dönemin Türk basınında yer alan haber ve yazılarda açık sergilenmektedirler.

Bu belgeler üzerinde çalışılarak hazırlanacak bir dosya ile Dersim soykırımının içyüzü uluslararası kamuoyuna kolaylıkla anlatılabilir. Belli başlı dillere çevrilmesi gereken olan bu dosyaya ek olarak Dersim'de herkesçe bilinen toplu mezarları tek tek görüntüleyen ve 37-38 kırımına tanık olan yaşlı kuşağın ve 38 sürgünlerinin öyküsünü kaydeden bir belgesel de düşünmek gerekecektir.

Olayın anlaşılacak bir tarafı yoktur.

Osmanlı ve Türk yönetimleri kendi otoritelerini zor kullanarak Dersim'e taşımak istemiş, hatta mümkünse Dersim'i haritadan büsbütün silmek istemiş, Dersim ise buna karşı direnmiştir.

İşte Devlet-Dersim çatışmasının kökeninde yatan budur
Merkezi otoritenin zora başvurusu ve askeri seferleri doğal olarak kendisini savunmak
zorunda kalan Dersimli'nin direnişiyle karşılaştı.
Bu şekilde başlayan Devlet-Dersim çatışması 1938 soykırımına dek devam etti.
Dersim davası işte bu süreçte gündeme oturdu ve yabancı bir gücün işgal ve imha
girişimlerine karşı birbirini izleyen kendisini savunma amaçlı bir seri direniş içinde,
özellikle 1916 veya 1918 yılı sonrasında giderek ulusçu ifadeler kazandı.
İşte benim Dersim direnişleri çağı dediğim bu evrededir ki Dersim kavramı Dersim-
Kızılbaş halkının ve onun özgürlük sorununun ortak ve genel adına dönüştü.
Dersim, 1938'de bir soykırımla ve toplu sürgünlerle düşürüldü ve adı da daha 1936
yılından itibaren Tunceli olarak değiştirilip başında askeri sömürge valileri olan
olağanüstü bir rejimle yönetilmeye başlandı. 1938 Eylül'üne gelindiğinde toplu direniş
bastırılmış, bütün Dersim TC hükümeti tarafından 10 yıl için (1938-48) "Yasak Bölge"
ilan edilmiştir.
Bu 10 yıllık programa dördüncü hareket denebilir Bu zaman zarfında yoğun bir
Türkleştirme programı uygulanır. Resmi ağzlar Dersim meselesinin bittiğini ilan ederse
de dağlara sığınanların oluşturduğu gerilla birimlerinin (yerel dilde Qol) mücadelesi 1946
affına dek sürer.
1923-46, Doğu'nun kolonileştirilmesi, elkonan zenginliklerinin Batı'ya taşınarak
1950'lerden itibarenki sınai gelişme için ilkel sermaye birikiminin sağlandığı dönemdir.
Türk devletinin temelleri de bu aynı süreçte atıldı.
Tanzimat döneminde başlatılan ve 1930'lu yıllarda sürdürülen Dersim Raporları serisinde
TC devletinin Dersim'i sömürgeleştirme, Türkleştirme ve dağıtma politikası açıkça
görülebilir.
Örneğin 1930'ların başında hazırlanmış bir raporda (Büyük Erkanı Harp Reisi'nin
Mütalaaları) Dersim'de "Yüksek idare memurlarına adeta koloni idarelerindeki selahiyet
verilmeli", "Dersim evvela koloni (sömürge) gibi nazarı itibara alınmalı" (akt. Dersim,
T.C. Dahiliye vekaleti Jandarma Umum Kumandanlığı, s. 218-19) şeklinde ifadelere
rastlanmaktadır.
1923-46 arasında işgal ve siyasi ilhak, 1950 sonrasında ise ekonomik ilhak
gerçekleştirildi. Böylece Dersim ve Kürdistan zor yoluyla TC yönetimi ve pazarına
entegre edildiler.
Tunceli Kanunu, Genel Valilik, Yasak Bölge uygulamalarının 1948/49'larda artık sona
erdiği düşünülürse de, işgal (işgalin kendisi zor ve terördür) ve başka biçimler altında
olağanüstü rejim biçimi halen devam etmektedir. Dersimli yaklaşık yetmiş yıldır şu ya da
bu biçim altında askeri-faşizan olağanüstü rejimlerle yönetilmektedir.
Son olarak bir noktaya daha işaret etmeliyim.
Dersim'de karşı karşıya gelenler vahşi kapitalist ve sömürgeci bir uygarlık ile Morgan'ın
deyişiyle Eski Toplum (Komünal Toplum)'du. Dersim'in yakın çevresi bir derebeylik
rejimi ile kuşatılmıştı. Bu doğru. Ama iç kesimlerde, yani eski ve esas Dersim'de, asker,
polis, yasa, mahkeme tanımayan, kısaca devlet nedir bilmeyen bir sosyal örgütlenme
mevcuttu. Toplumun hücresi yerel dilde ezvete adı verilen Dersim gensiydi. Yönetim
biçimi, değerleri, hukuku tamamen farklıydı. 1938'de bir soykırımla sona erdirilen cemi,
cemaati, kendine özgü hukuku ile bu Dersim Komünü'ydü. Başka deyişle bir ilkel
demokrasi ya da sosyalizmdi. Yıkılan Dersim gensi ve ona dayalı Dersim Komünü'nün
incelenmesi önemli bir konudur. Şimdilik diyeceğim, sonraki Dersimli kuşakların kitlesel

halde sosyalizme yönelişinde Türk Solu'ndan önce, kendileri farkında olmasalar bile içinden çıktıkları bu toplumun, önceki kuşaklar tarafından kendilerine aktarılan geleneğin önemli rol oynadığıdır.

1937-38 KATLİAMININ KRONOLOJİSİ

25 Aralık 1935

Tunceli Kanunu çıkarıldı ve Dersim adı Tunceli olarak değiştirildi.

6 Ocak 1936

Elazığ merkezli Dördüncü Genel Valilik kuruldu ve başına sömürge valisi yetkileriyle General Abdullah Alpdoğan atandı. Dersim'de stratejik merkezlerde kışla ve karakol inşasına başlandı. Ardından gelen karakol baskınlarının nedeni işgal ve soykırım hazırlıklarını önlemektir.

1937 YILI OLAYLARI (İSMET İNÖNÜ'NÜN BAŞBAKANLIĞI DÖNEMİ)

20/22 Mart 1937 (Kahmut Olayı)

1936'da başlatılan kış nedeniyle ara verilen kışla-karakol inşası 1937 Mart'ında devam ettirilince, kesintiye uğrayan direniş de Karakol baskınları tarzında yeniden başladı. S. Rıza'nın köyü ve çevresi bombalandı. Türk askeri kaynakları ve Dersim'in hafızasının kaydettiği 1937 yılının ilk olayı 20-21 veya 21-22 Mart 1937 gecesi saat 11'de Pah-Kahmut bucaklarını bağlayan Harçık Suyu üzerindeki tahta köprüünün Demenanlılar ve Haydaranlılar tarafından yakılması ve civardaki karakola baskındır. Naşit Uluğ'a göre Dersimli büyük eylemleri genellikle 22 Mart sabahı başlatır, çünkü bu tarih güneşe tapılan devirlerden kalma bir inanç gereği kutsaldır, ilkbaharın da başlangıcıdır. Onun sözünü ettiği Dersim takvimindeki Neve Marti olmalıdır.

26-27 Mart veya 26 Nisan 1937

Seyit Rıza'nın oğlu Bira İbrahim (Bava), babası adına askeri hareketin durdurulmasını talep etmek üzere gittiği Hozat dönüşünde Kırgan köyü Deşt'te misafir olduğu evde uyurken öldürülür. M. Nuri, bu siyasi cinayeti Alpdoğan'ın adamı Binbaşı Şevket'in adamlarının örgütlediğini yazar.

Aşağıdaki mısralar bu cinayet üzerine yapılan bir Dersim ağıtından alınmıştır:

Ax Babo Babo

Kamo merdena tore sabo

Mı va yane Bavaye mı sono Hozate vesaye

Mare ceno pilina na Kırmanci

S. Rıza, misilleme olarak Kırgan aşiretinin merkezi Sin bucağını ve karakolunu basar. Ordu, Kırgan aşireti eşliğinde saldırıya geçer. Böylece S. Rıza ve aşireti ile Bahtiyar aşireti de başlamış bulunan çatışmalara katılırlar. Çatışmalar fiilen toplu bir direniş dönüşür. Aşiretler arasında genel bir birlik kurulamaz. Sadece Yukarı Abbas, Bahtiyar,

Ferhad, Karabal, Yusufan, Demenan ve Haydaranlar'dan oluşan toplam 7 kadar aşiret kendi aralarında direniş için ittifak kurup Halvori-Vank civarında yemin ederler ve topluca direnişe geçerler. Alpdoğan, aşiretler arasında birleşmeleri engellemek, direniş kararı alan S. Rıza liderliğindeki yedi aşireti tecrit etmek için çabalar. Bu amaçla söylentisi dolaşan boşaltma ve sürgün kararını yalanlamaya, saklı tutmaya özen gösterir. Ajanları dolayımıyla aşiretlerarası kavgaları körükler, direnişin önderlerini ortadan kaldırmak için çalışır. S. Rıza ile bir toprak meselesi yüzünden anlaşmazlığı bulunan yeğeni Rehberi ve çetesini kendisiyle işbirliğine ikna edip kullanır. Rehber, verilen görevleri yerine getirdikten sonra onu da öldürtür.

Nisan 1937

Askeri birliklere baskınlar. Direniş sürüyor.

1-3 Mayıs

Mazgirt'e ve Mazgirt Köprüsü'ndeki birliklere saldırı. Sabiha Gökçe'nin de katıldığı 15 uçaklık bir filo Zel, Kırmızı Dağ, Yukarı Bor (Keçizeken) çevrelerini bombalar.

8 Mayıs

Genelkurmay, Dördüncü Genel Valiliğe 8 Mayıs'ta genel tenkili (Bor/Kırmızı Dağ-Sin-Karaoğlan hattına ulaşacak hücum hareketini) başlatması emrini iletir.

19 Mayıs

Yukardaki emir üzerine 25. Alay Kırmızı Dağ zirvesini bir saldırıyla işgal eder, tespit edilen Nazımiye-Kırmızı Dağ-Sin-Karaoğlan hattına ulaşır. Bu saldırı için 19 Mayıs gününün seçilmiş olması dikkat çekmektedir. Bu saldırının başarısı Yusufanlılar'ın ittifak yeminini bozup direnmeyişlerine, dahası orduya destek olmalarına bağlanmaktadır. Bu ani ilerleme savaş alanındaki sivil halkın Kalan ve Kutu derelerindeki sığınaklara yerleştirilmesine neden olur. Aşiretlerin çoğu tarafsız, bir bölümü devletten yanadır. Direnenler küçük bir azınlıktır. Üstelik ittifakçıların bir bölümü saf değişmiştir.

26 Mayıs

Bahtiyar köylerine ordu baskını ve bu bölgede önceden boşaltıldığı görülen Resikan, Gözerek, Varuşlar, Çökerek ve Çat köylerinin yakılması.

Mayıs Sonu ve Haziran Başı

Haydaran, Demenan ve Yusufanlılar'dan bazıları teslim olur.

18 Haziran

Başbakan İnönü Elazığ'a gelerek sürmekte olan harekatı görüşür.

22 Haziran

Ordu birlikleri Zel, Bokir, Sıncık, Aziz Abdal dağlarını işgal ederler. Dersimli her dağ zirvesi, her bir vadi için, kısacası ülkesinin her karış toprağı için çetin bir direniş sergilerse de işgal ordusunun 19 Mayıs'ta ulaştığı hattı daha da içerilere (kuzeye) taşımasını engelleyemez. Direnişçi köyler yakılır, sürülere elkonulur.

Haziran veya Temmuz

Asker Tujik Dağı'nı işgal eder. Bu dağın eteğindeki İksor Vadisi'nde sığınaklarda bulunan çoğu kadın ve çocuk sivil halktan binlerce kişiyi imhaeder. Mağaraların girişi betonla kapatılarak veya ağzında ateş yakıp içine boğucu duman verilerek binlerce sivil yok edilir. Bu sırada can havliyle dışarı fırlayanlar vurulur. Kısacası İksor vadisinde tam bir katliam olur.

9 Temmuz 1937

Dersim ulusal hareketinin S. Rıza'dan sonraki en önemli önderi Alişer, eşi Zarife'yle birlikte Rehber ve çetesi tarafından öldürülür. Sekiz-dokuz kişilik bu çeteye Hıde Pırço (Pırço'nun oğlu Hıdır) da katılır. Alişer ve eşinin kesik başları Elazığ'daki "Dersim Fatihi" Abdullah Alpdoğan'a yollanır.

17-18 Ağustos

Bahtiyar mıntıkasında (Tokmakkaba-Titenik-Sarıoğlan üçgeninde) çetin çarpışmalar. S. Rıza'nın ikinci eşi, büyük oğlu Şeyh Hasan, üç torunu ve bin kişilik kuvveti bu çarpışmada katledilirler. Bazı kaynaklar bu çatışmaların Koçan mıntıkasında yaşandığını söylerse de bu doğru görünmüyor.

28 Ağustos

Bu sıralarda direnişe S. Rıza ve Sahan önderlik etmekteydiler. S. Rıza Bahtiyarlılar arasında bulunuyordu. Direnişçi 6 aşiret reisinden yakalanmamış olan sadece bu ikiliydi ve Alpdoğan onların peşindeydi. 28 Ağustos günü direnişin önemli bir önderi olan Bahtiyarlı Sahan, General Alpdoğan tarafından satın alınan üvey kardeşi Pırço oğlu Hıdır tarafından uyurken öldürülür. Gövdesinden ayrılan başı Hozat'taki Türk kumandanına teslim edilir. Rehber'in çetesinden olan hain Hıdır, Hozat dönüşünde Sahan'ın kardeşi veya amcasıoğlu tarafından öldürülür.

Aşağıdaki mısralar Sahan üzerine olan Dersim ağıtından alınmadır.

Ule biye biye

Lemune biye

Sahan Ağae mı ke merdo nemerdo (şiyo neşiyo)

Şikiyo tılsıme Kırmanciye

Bu ağıt olayların seyrini doğru ifade etmektedir. Çünkü Bahtiyar direnişinin kırılması (ardından Bahtiyar kırımı yapılır) anlamına gelen Sahan'ın öldürülüşü, gerçekten de Dersim direnişinin sonu olur. Sağ kalan Bahtiyar direnişçileri S. Rıza'nın aşireti Yukarı Abbas kuvvetlerine katılırlar. Fakat Sahan öldürülünce yalnız kalan Seyit Rıza, direnişe çağırdığı tarafsız aşiretlerden bir şey çıkmayınca çok geçmeden yakalanır ya da bir versiyona göre teslim olur.

5-13/15 Eylül

S. Rıza Erzincan'a giderken veya gittiğinde yakalanır. Bir söylentiye göre yakalandığında komşu illere kaçmaya çalışıyordu. Bir diğerine göre kaçma girişimi yoktur. Kendi kararıyla Erzincan jandarmasına teslim olmuştur. Bir başka yoruma göre Erzincan valisi

aracılığıyla görüşmeye çağrıldığı Erzincan'da beraberindekilerle birlikte tutuklanır. Bazı yaşlılara göre gittiği Pülümür yöresinde ihbar edilip yakalatılmış ya da bu ihbar üzerine gidip teslim olmuştur. Kaynaklarda Eylül'ün 5'inde veya 10'unda yakalandığı yazılıdır. Seyit Rıza'nın yakalandığı haberini 13-14-15 Eylül tarihli Tan, Kurun, Ulus gibi gazeteler vermektedir. Yakalanışına ilişkin ilk haber 13 Eylül tarihli gazetelerde çıkar. Türk basını ve yetkilileri ondan "Dersim'in en ileri ve son sergerdesi" diye sözederler. Seyit Rıza'nın yakalanması üzerine Mustafa Kemal, İsmet İnönü, İçişleri Bakanı Şükrü Kaya ve 3. Ordu Müfettişi Kazım Orbay Abdullah Alpdoğan'a bu başarısı nedeniyle kutlama mesajları gönderir, bunu Alpdoğan'ın tarihi bir başarısı olarak tanımlarlar.

Ekim ayı ortaları

S. Rıza Erzincan'dan Elazığ'a götürülüp orda toplanmış bulunan diğer Dersimli esirlerle birlikte (toplam 58 kişi oldukları anlaşılıyor) askeri mahkemede Dersim'i isyana teşvikten ve bu isyana katılmaktan dolayı yargılanır.

15 Kasım

Ekim ayı ortasında başlayan sözde yargılama 15 Kasım'da biter. 14 kişi beraat eder. Seyit Rıza da dahil 7 kişi idama, 37 kişi ağır hapis cezalarına mahkum edilir. 15 Kasım'da Seyit Rıza (1860/62-1937) ve diğer altı kişi Elazığ Buğday Meydanı'nda şafakla birlikte infaz edilirler. Bu altı kişi, S. Rıza'nın oğlu Resik Hüseyin, Kamer Ağa'nın oğlu Yusufanlı Fındık, Şeyhan reisi Uşe Seydi, Demenan reisi Cebrail veya oğlu, Kureşanlı Hasan ve Haydaranlı Kamer Ağa'dırlar. Seyit Rıza'yı bizzat götüren ve infazları izleyen İhsan Sabri Çağlayangil'in aktardığına göre Seyit Rıza'nın son sözleri şunlardı:

Ewlade Kerbelayme

Be xetayme

Ayivo, zılmo, cinayeto.

Kente girmeye cesaret edemeyen Mustafa Kemal, bu sırada Elazığ garında infazların bitmesini beklemektedir.

Bu idamlarala birlikte 1937 yılı direnişi sona erer.

Zamanın Başbakanı İsmet İnönü (İso Ker), Seyit Rıza ve beraberindekilerin idamı üzerine verdiği demeçte, "Dersim meselesini ortadan kaldırdık...Dersim müşkilesinden kurtulduk" derken, Cumhuriyet gazetesi başyazarı Yunus Nadi, "Tarihe Gömülen Dersim'e Dair" başlıklı 18 Kasım 1937 tarihli yazısında, "Senelerden beri adına Dersim denilen mesele tarihin ummanına katılmış ve ebediyen ölmüştür" demektedir.

1938 YILI OLAYLARI (CELAL BAYAR'IN BAŞBAKANLIĞI DÖNEMİ)

2 Ocak

Dördüncü Genel Valiliğin Munzur-Merho-Mercan dereleri arasındaki bölgeyi ve Kalan Deresi havzasını boşaltma kararı ve bu kararı uygulama girişimi. Bunun üzerine Ovacık'tan gelen yedi jandarma devletin o tarihe kadar gizli tutulan asıl amacını ve 1937 direnişine katılmamış olmakla yaptıkları vahim yanlışları yeni farkedilen Kör Abbas, Keçel ve Bal aşiretlerinden direnişçiler tarafından Mansul Uşağı Köyü'nde öldürülürler.

Ardından Mercan Karakolu basılır. Bu sırada iki asker daha öldürülür. 1938 Ocağının başında sıranın kendilerine geldiğini anlayan adı geçen bölge aşiretleri ittifak halinde direnme kararı alırlar. “Askeri içimize sokmayalım, silahlanalım, ittifak yapmazsak hepimizi tek tek kıracaklar“ diyerek direnişe geçerler. 1937’deki Kahmut Köprüsü baskını nasıl kasıtlı olarak birinci askeri hareketin sebebi gibi gösterildiyse, Mansul Uşağı Olayı da bazı kaynaklar tarafından 1938’deki İkinci hareketin nedeni gibi sunulmaya çalışıldı. Her iki olay da TC ordusu tarafından birer bahane gibi kullanıldılar. 1938’deki ikinci hareket çevre illerden orduların aktarılması ve diğer hazırlıklar nedeniyle, daha da önemlisi dış dünyanın tepkisini çekmeyecek daha uygun bir fırsatın kollanması sebebiyle ancak 11-12 Haziran’da başlar.

11-12 Haziran

İkinci hareketin (1938 hareketi) başlangıcı. Her taraftan Dersim’e giren TC orduları Kalan-Merho-Mercan vadilerindeki halkı boşaltmayı amaçlar. Burası, Buyer Bava-Mahmunut Gediği-Birman Gediği-Keller Komu-Katır Tepe-Koçgölbaşı-Badikan-Karasakal noktaları arasındaki bölgedir. Yani Munzur-Mercan dağlarının hemen dibindeki İç Dersim’in en kuzey bölgesidir. Zel ve Kırmızı dağlar hattının kuzeyi de hareketin kapsamına alınır. Kısacası 38 hareketinin asıl hedefi Asıl/Eski Dersim’dir, Kalman Ocağı’dır. Böylece yerinden yurdundan edilmek istenen İç Dersimli bir ölüm dirim savaşına girişir.

19-22 Haziran

Boşaltılmak istenen diğer bölge Ali Boğazı ve çevresidir. 19-22 Haziran günlerinde bu bölgede oturan Koçan grubu aşiretleri (Koç, Şam, Resik) de direnişe geçerler. 19 Haziran’da Amutka Karakolu kuşatılır ve çevredeki Türk birliklerine saldırılır. Çarpışmalar 22 Haziran’a dek sürer. 22 Haziran’da Koçan aşiretleri Ali Boğazı’na sığınmak zorunda kalırlar. Uçak filoları Ali Boğazı’na bomba yağdırır. Ali Boğazı’ndaki çarpışmalarla ilişkili bir Dersim deyişinde şöyle denir:

*Torne Merwani koto zide ma
Hawt bedelo fetelino az ve aze ma dıma
Ma ve Mervan’ra jüvini kerdo Ali Boğaji
Bıraene perode ma perodime
Hefe huye hawt bedeli bjerime*

Bu deyişte Dersim hududu Kızılbaşlığın hududu olarak tarif edilir. Sivas ve Erzurum da Dersim’e dahil gösterilir. Dersim’in devletle kavgası kuşaktan kuşağa süren bir kavga olarak, Kerbala’nın devamı ve Yezit’le kavga gibi tarif edilmektedir. Kureyşanlılar’ın Şeyhan kabilesi ile Yukarı Abbas aşireti Koçanlılar’ı desteklemek için direnişe geçerler. Böylece direniş doğusu ve batısıyla tüm Dersim’e yayılır.

24-30 Haziran

24 Haziran günü İç Dersim’deki Dolu Baba (Tujik) işgal edilir. Ordunun köylerini ateşe verip halkını boşaltmaya çalıştığı Kırgat, Boduk, Midrik, Mitgel, Hotar, Ariki, Tenkali, Meraş, Keçeler köyleri ve Hikü mezrasının silahsız sivil halkı balta ve küreğe sarılır. Baltalı kürekli bu muharebe 28 Haziran’da kanla bastırılır. 29 Haziran’da Karasakal

zirvesi işgal edilir. Reşat Hallı'nın verdiği rakkama göre 11-12 Haziran'dan 29 Haziran'a kadar tam 60 köy boşaltılır ve yakılır. Köyler ve ormanlar ateşe verilir, hayvanları dahil halkın nesi varsa “ganimet“ (ganimet, düşmandan ele geçirilen mala denir) olarak gaspedilir, sivil halk ve direnişçiler kurşuna dizilmek veya batıya sürülmek üzere “esir“ (düşmanın ele geçirdiği insanlar) edilip belirli noktalarda toplanır. Başbakan Celal Bayar, 29-30 Haziran 38'de TBMM'de yaptığı konuşmada “ordularımız pek yakın zamanda...Dersim mıntikasının sakinlerini tamamen kaldıracak ve bu meseleyi esasından kesecektir“ der.

Çukur ağıtından bir parça şöyledir:

*Celal Bayar amo
Esmu mare meymano
Non sola ma neweno
Made xayın niadano
Vano zere mı terseno
Zalım az mara neverdano
Kerdime top berdime vere Kerte Mazgerdi
Ardi verva ma axır makiney qurmis kerdi*

Temmuz

2 Temmuz'da asker Ahpanos, İksor ve Tujik dağına hücum eder. Çetin bir muharebenin sonucunda Tujik zirvesi işgal edilir. Kaçış yolları kapatılıp bir uçak filosu eşliğinde tek çıkış yolu olarak kasıtlı şekilde açık bırakılan Kalan Deresi'nde kırım yapılır. Devletin “haydut“ diye sözettiği 3 direnişçi kendilerini uçurumdan atarlar. 14-16 Temmuz'da Kalan ve Demenan direnişçilerinin imhasına çalışılır. Mağaralar ayrı ayrı abluka edilir. Kalan Deresi ve Demenan mıntikası kasıp kavrulur. Ardından İç Dersim'de 1938'deki zorlu muharebelerin ağıtlara konu olan en ünlüsü, Laç Deresi (Dere Laçını) muharebesi olur. Laç Vadisi'ndeki çarpışmaların en şiddetlisi 19-24 Temmuz günleri arasında yer alır. Dersim'in en namlı silahşörleri Laç'ta birlikte dövüşür ve yarım asırdan çoktur dilden dile dolaşan bir destan yaratırlar.

*De halo halo
Hale ma yamano
Ordiye Tırki gurlax amo
Dorme ma qapano
Pırode bıra pırode
Na qewxa aşiro niya
Mereve Dersimi (Kırmancıye) u zalımona Tırkano*

TC ordusunun hedefi direnişin son sığınağı olan Laç Deresi'ni ele geçirmektir. Üç dört koldan kuşatılan Laç Deresi inatla direnir. Sonunda direniş kırılırsa da sade halk arasında direnişçilerin intikamlarını fazlasıyla aldıkları inancı yaygındır: “Ma hefe xo quret, hefe tayine ki serra quret“.

Halk, direnişçilerin tüfeklerinin arkasında yiğitçe düştükleri için onur duymaktadır: Mordem uyo ke pe tıfonge hode bımıro!

Direnış kırıldıktan sonra vadinin tabanındaki mağaralar ve kayalıklar kuşatılır. Top ve makinalı ateşı ve tahrip kalıpları atılarak bu mağaralar içindekilerle birlikte imha edilir. Dışarı fırlayanlar vahşice öldürülür. Kimisi kendisini Munzur Suyu'na atarak intihar eder. 19-24 Temmuz arasındaki çarpışmalarda Laç'ta 216 direnişçi katledilir. Kırık Mağara'da dinamitle imha edilmekten korkan ve R. Hallı'ya göre aralarında Demenan'ın en önemli kolbaşlarından Hese Gewe ile Demenan reisi Cebrail Ağa'nın oğlu Hüseyin'in de bulunduğu 42 direnişçi teslim olur.

Ardından 27-30 Temmuz günleri arasında Mameki ve Erzincan tugayları ile Haydaran bölgesine yönelinir. Vartinik, Göldağı, Zel Dağı, Hengirvan, Zağge, Aşağı Rabat, Kutu Deresi girişı, Kerenko, Karasakal ve Buyer Bava'yı kapsayan tüm bölge kuşatılır.

1-10 Ağustos

Kuşatılan Haydaran bölgesindeki tüm direnişçiler mağaralarda sıkıştırılır. 100'den çok direnişçi öldürülür. 2-3 Ağustos'ta mağara ve kaya kovukları aranır. Çok sayıda direnişçi ve hayvan imha edilir. Hayvanlar ve eşyalar müsadere edilir. Direnişçi köyler yakılır. Ardından sıra genel bir taramaya gelir.

10-31 Ağustos (“Üçüncü Askeri Harekat“)

Bu harekat toplama, toplu halde kurşuna dizme ve 1931'de İçişleri Bakanı Şükrü Kaya'nın raporunda planlanan Batıya toplu sürgünün hayata geçiriliş safhasıdır. Bu tarihler arasında Dersim'in her tarafında aynı anda başlatılan ve amacı “girilmemiş hiç bir yer bırakmamak“ olan genel bir operasyon yapılarak ‘yasak bölgeler’in içinden ve dışından en az 5-7 bin kişinin (aşiret reisleri, kolbaşılar, seyitler ve aileleri) batı illerine nakli ve iskanı başlatılır. Dördüncü Genel Müfettişliğin önerisi ve içişleri Bakanı'nın onayı ile yerleşime yasaklanan, sürgün ve iskanı kararlaştırılan bölgeler iki adettir: 1- Kutudere-Kırmızıdağ-Haçıldere hattından Mercan dağları eteğindeki Karacakale'ye kadarki bölge, 2-Ali Boğazı ve çevresi, yani Koçan bölgesi.

Bu sırada her yanda terör estirilir. 12 Ağustos'ta bir uçak filosu Ali Boğazı'nı bombalar. 13 Ağustos'ta Kırmızı Dağ çevresindeki çatışmalarda 300 direnişçi öldürülür. Aynı gün Ali Boğazı ve Tağar Deresi tabanındaki harekatta komlar yakılır, hayvan sürüleri gaspedilir. 14 Ağustos'ta 83 Demenanlı ve Haydaranlı direnişçi öldürülür. 15 Ağustos'ta Laç Deresi tabanında yeni bir tarama yapılarak 281 Demenanlı ve Haydaranlı öldürülür. Batıya nakledilmek üzere toplanan Yusufanlılar'ın 149'u imha edilir. 15 Ağustos'ta Zimeq ve çevresinde çok sayıda direnişçi (“asi“) imha edilip köyleri yakılır. Batıya sürülmek üzere insan avına çıkan 41. Tümen Deşt yöresindeki köylerde direnişle karşılaşır. Direndikleri ve direnişçilere yataklık ettikleri gerekçesiyle Zimek/Zımbık, Xeç, Kirnik ve Bornak köylerinden 395 kişi öldürülür. Şıxmamed aşiretinin merkezi Hiç (Xeçe) köyüne bir gece baskını yapılarak top-mitralyöz ateşı ve süngüyle toplu kırım yapılır. Hiç ve Zimek toplu kırımı işte bu sırada, 15 Ağustos günü yapılmıştır. Yine 15 Ağustos günü Çukur ve Pah civarındaki taramada çok sayıda Haydaranlı imha edilir. 31 Ağustos'ta yeni bir tarama hareketiyle esir edilmiş olan binlerce kişi kabileler halinde Batıda saptanan yerlere sevk edilirler. Hozat'a getirilen Karaca seyitleri ve halkı makinalı tüfeklerle katledilir. Sanırım Sarı Saltıklı Seyit Seyfi Dede de bu olayda öldürülür. Böylece 31 Ağustos'ta askeri harekat tamamlanır.

Kaynak: *SEYFİ CENGİZ, DERSİM VE ZAZA TARİHİ - SÖZLÜ GELENEK VE TARİHSEL GERÇEK, V. BÖLÜM*